यदि न ददाति तदा मूलनाशः। 'विनष्टे मूलनाशः स्याद्दैवराजकृतादृते।' इति नारदवचनात्। दैवराजकृतादृते। दैवमुदकदेशोपप्लवादि। दैवकृताद्विनाशादिना। तथा स्वापराधरहिताद्राजकृतात्। दैवराजकृते तु विनाशे सवृद्धिकं मूल्यं दातव्यमधमर्णेनाध्यन्तरं वा यथाह।

"स्रोतसापहृते चैव राज्ञा चैवापहारिते।
आधिरन्योऽथ कर्त्तव्यो देयं वा धनिने धनमिति॥"

तत्र स्रोतसापहृत इति दैवकृतोपलक्षणम्।
अपि च।

"आधिः स्वीकरणात् सिद्धौ रक्ष्यमाणोऽप्यसारताम्।
यातश्चेदन्य आधेयो धनभाग्वा धनी भवेत्॥"

आधेर्गोप्यस्य भोग्यस्य च स्वीकरणादुपभोगादाधिग्रहणसिद्धिर्न साक्षिलिखनमात्रेण नाप्युद्देशमात्रेण यथाह नारदः।

"आधिस्तु द्विविधः प्रोक्तो जङ्गमः स्थावरस्तथा।
सिद्धिरस्योभयस्यापि भोगो यद्यस्ति नान्यथा॥"

अस्य च फलम्।

"आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्व्वा तु बलवत्तरेति।"

या स्वीकारान्ता क्रिया सा पूर्व्वा बलवती स्वीकाररहिता तु पूर्व्वापि न बलवतीति स आधिः प्रयत्नेन रक्ष्यमाणोऽपि कालवशेन यद्यसारतामविकृत एव सवृद्धिकमूल्यद्रव्यापर्य्याप्ततां गतस्तदाधिरन्यः कर्त्तव्यः। धनिने वा धनं देयं रक्ष्यमाणोऽप्यसारतामिति वदता आधिः प्रयत्नेन रक्षणीयो धनिनेति ज्ञापितम्। आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे इत्यस्यापवादमाह।

"चरित्रबन्धककृतं सवृद्ध्या दापयेद्धनम्।
सत्यङ्कारकृतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत्॥"

चरित्रं शोभनाचरितम्। चरित्रेण बन्धकं चरित्रबन्धकम्। तेन यत् द्रव्यमात्मसात् कृतं पराधीनं वा कृतम्। एतदुक्तं भवति धनिनः स्वच्छाशयत्वेन बहुमूल्यमपि द्रव्यमाधीकृत्याधमर्णेनाल्पमेव द्रव्यमात्मसात् कृतम्। यदि वाधमर्णस्य स्वच्छाशयत्वेनाल्पमूल्यमाधिं गृहीत्वा बहुद्रव्यमेव धनिनाधमर्णाधीनं कृतमिति तद्धनं नृपो वृद्ध्या सह दापयेत् अयमाशयः एवंरूपं बन्धकं द्विगुणीभूतेऽपि द्रव्ये न नश्यति किन्तु द्रव्यमेव द्विगुणं दातव्यमिति। तथा सत्यङ्कारकृतं करणं कारः भावे घञ् सत्यस्य कारः सत्यङ्कारः कारे सत्यागदस्येति मुम् सत्यङ्कारेण कृतं सत्यङ्कारकृतम्। अयमभिसन्धिः। यदा बन्धकार्पणसमय एव दत्तं परिभाषितं द्विगुणीभूतेऽपि द्रव्ये मया द्विगुणं द्रव्यमेव दातव्यम्। नाधिनाश इति तदा तद्द्विगुणं दापयेदिति। अन्योऽर्थः। चरित्रशब्देन गङ्गास्नानाग्निहोत्रादिजनितमपूर्व्वमुच्यते यत्र तदेवाधीकृत्य यत् द्रव्यमात्मसात् कृतम्। तत्र तदेव द्विगुणीभूतं दातव्यं नाधिनाश इति। आधिप्रसङ्गादन्यदुच्यते। सत्यङ्कारकृतमिति क्रयविक्रयादिव्यवस्थानिर्व्वाहणाय यदङ्गुलीयकादि परहस्ते कृतं तद्व्यवस्थातिक्रमे द्विगुणं दातव्यं तत्रापि येनाङ्गुलीयकाद्यर्पितं स एव चेद्व्यवस्थातिवर्त्ती तेन तदेव हातव्यम्। इतरश्चेद्व्यवस्थातिवर्त्ती तदा तदेवाङ्गुलीयकादि द्विगुणं प्रतिदापयेदिति। किञ्च।

"उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिः स्तेनोऽन्यथा
भवेत्।
प्रयोजकेऽसति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात्॥"

धनदानेनाधिमोक्षणायोपस्थितस्याधिर्मोक्तव्यो धनिना वृद्धिलोभेन न स्थापयितव्यः। अन्यथा अमोक्षणे स्तेनश्चौरवद्दण्ड्यो भवेत् असन्निहिते पुनःप्रयोक्तरि कुले तदाप्तहस्ते सवृद्धिकं धनं निधायाधमर्णः स्वीयं बन्धकं गृह्णीयात्। अथ प्रयोक्ताप्यसन्निहितस्तदाप्ताश्च धनस्य ग्रहीतारो न सन्ति यदि वा असन्निहिते प्रयोक्तरि आधिविक्रयेण धनदित्साधमर्णस्य तत्र किं कर्त्तव्यमित्यपेक्षित आह।

"तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः।"

तस्मिन् काले यत्तस्याधेर्मूल्यं तत् परिकल्प्य तत्रैव धनिनि तमाधिं वृद्धिरहितं स्थापयेत्र तत ऊर्द्धं धनं वर्द्धते यावद्धनी धनं गृहीत्वा तमाधिं मुञ्चति यावदा तन्मूल्यद्रव्यन्दानिने प्रवेशयति। यदा तु द्विगुणीभूतेऽपि धने द्विगुणं धनमेव ग्रहीतव्यं न त्वाधिनाश इति विचारितन्धनग्रहणकाल एव तदा द्विगुणीभूते द्रव्ये असन्निहिते वाधमर्णे धनिना किं कर्त्तव्यमित्यत आह।

"विनाधारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम्।"

धारणकादधमर्णादिना अधमर्णे असन्निहिते साक्षिभिस्तदाप्तैश्च सह तमाधिं विक्रीय तद्धनं गृह्णीयाद्धनी वाशब्दो व्यवस्थितविकल्पार्थः। यदर्थग्रहणकाले द्विगुणीभूतेऽपि धने धनमेव ग्रहीतव्यं न त्वाधिनाश इति न विचारितम्। तदा आधिः प्रणश्येद्द्विगुणे इत्यस्याधिनाशः। विचारिते त्वयं पक्ष इति॥ * ॥ भोग्याधौ विशेषमाह।

"यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु।
मोच्य आधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने॥"

यदा प्रयुक्तं धनं स्वकृतया वृद्ध्या द्विगुणीभूतं तदाधौ कृते तदुत्पन्ने आध्युत्पन्ने द्विगुणे धनिनः प्रविष्टे धनिनाधिर्मोक्तव्यः। यदि वादावेवाधा दत्ते द्विगुणीभूते द्रव्ये त्वयाधिर्मोक्तव्य इति परिभाषया कारणान्तरेण वा भोगाभावेन तदा द्विगुणीभूतन्धनन्तदाधौ भोगार्थं धनिनि प्रविष्टे तदुत्पन्ने द्रव्ये द्विगुणे सत्याधिर्मोक्तव्यः। अधिकोपभोगे तदपि देयम्। सर्व्वथा सवृद्धिकमूल्यापाकरणार्थाध्युपभोगविषयमिदं वचनम्। तमेनं व्याधिमाचक्षते लौकिकाः यत्र तु वृद्ध्यर्थ एवाध्युपभोग इति परिभाषा तत्र द्वैगुण्यातिक्रमेऽपि यावन्मूल्यदानं तावदुपभुङ्क्ते एवाधिम् एतदेव स्पष्टीकृतं वृहस्पतिना

"—————ऋणी बन्धमवाप्नुयात्।
फलभोग्यं पूर्णकालं दत्त्वा द्रव्यञ्च सामकम्॥
यदि प्रकर्षितं तत् स्यात्तदा न धनभाग्धनी।
ऋणी च न लभेद्बन्धं परस्परमतं विना॥"

अस्यार्थः। फलं भोग्यं यस्यासौ फलभोग्यो बन्ध आधिः स च द्विविधः सवृद्धिकमूल्यापाकरणार्थो वृद्धिमात्रापाकरणार्थश्च तत्र च वृद्धिमूल्यापाकरणार्थं बन्धं पूर्णकालं पूर्णः कालो यस्यासौ पूर्णकालस्तमाप्नुयादृणी। यदा सवृद्धिकं मूल्यं फलद्वारेण धनिनः प्रविष्टन्तदा बन्धमवाप्नुयादित्यर्थः। वृद्धिमात्रापाकरणार्थन्तु बन्धं सामकं दत्त्वाप्नुयादृणी। समं मूल्यं सममेव सामकम्। अस्यापवादमाह। यदि प्रकर्षितं तत् स्यात्तद्बन्धकं प्रकर्षितमतिशयितं वृद्धेरभ्यधिकफलं यदि स्यात्तदा न धनभाग्धनी। सामकं न लभेद्बन्धं मूल्यमदत्त्वैवर्णी बन्धमवाप्नुयादिति यावत्। अथाप्रकर्षितं तद्बन्धकं वृद्धयेऽप्यपर्य्याप्तन्तदा सामकं दत्त्वापि बन्धं लभेताधमर्णः वृद्धिशेषमदत्त्वैव लभेतेत्यर्थः। पुनरुभयत्रापवादमाह। परस्परमतं विना उत्तमर्णाधमर्णयोः परस्परानुमत्यभावे यदि प्रकर्षितं इत्याद्युक्तम्। परस्परानुमतौ तूत्कृष्टमपि बन्धकं यावन्मूल्यदानन्तावदुपभुङ्क्ते धनी निकृष्टमपि मूलमात्रदाने नैवाधमर्णो लभते। इति मिताक्षरा॥

बन्धकः, पुं, (बन्ध + स्वार्थे कन्।) विनिमयः। इति विश्वमेदिन्यौ॥ आधिः। इति शब्दरत्नावली॥ रतहिण्डकः। इति नानार्थरत्नमाला॥ (बध्नातीति। बन्ध + ण्वुल्। बन्धनकर्त्तरि, त्रि। यथा, देवीभागवते। ५। १। ३६।

"न नारी न धनं गेहं न पुत्रा न सहोदराः।
बन्धनं प्राणिनां राजन्नहङ्कारस्तु बन्धकः॥")

बन्धकी, स्त्री, (बध्नाति मानसमिति। बन्ध + ण्वुल्। गौरादित्वात् ङीष्।) पुंश्चली। इत्यमरः। २। ६। १०॥ (यथा, मार्कण्डेयपुराणे। ३४। ८८।

"न बन्धकीभिर्न न्यूनैर्बन्धकीपतिभिस्तथा॥")

इभी। इति मेदिनीहेमचन्द्रौ॥ पञ्चपुरुषगामिनी। (यथा, महाभारते।१।१२३।७४।

"नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि वदन्त्युत।
अतःपरं स्वैरिणी स्याद्बन्धकी पञ्चमे भवेत्॥")

बन्धनं, क्ली, (बन्ध + भावे ल्युट्।) बन्धनक्रिया। बाँधा इति भाषा। तत्पर्य्यायः। उद्दानम् २। इत्यमरः। २। ८। २६॥ कड्गनम् ३ बन्धः ४ संयमनम् ५। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, हितोपदेशे। १। ६५।

"आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम्।
मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने॥")

वधः। इति मेदिनी। ने, ६७॥ हिंसा। इति शब्दरत्नावली॥ रज्जुः। इति हेमचन्द्रः॥ बध्यतेऽनेनेति करणव्युत्पत्त्या त्रि॥ (बध्यतेऽस्मिन् इति अधिकरणे ल्युट्। कारागारम्। बन्धनस्थानम्। यथा, भागवते।३।२।२५।